

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА II

БРОЈ 2

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR II
VOLUME 2

Accepted on March 25th 2014, at the 2nd meeting of the SASA Department of Languages and Literature, following the reviews of academician *Nada Milošević Dorđević* and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief

Corresponding member
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2014

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА II

БРОЈ 2

Примљено на II скупу Одељења језика и књижевности
од 25. марта 2014. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Борђевић и академика *Предрага Пипера*

Уредник

дописни члан

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2014

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Штампа
Сајнос, Нови Сад

© Српска академија наука и уметности, 2014

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је дописни члан Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

5. II 2013 – 17. XII 2013.

Уредник

дописни члан Миро Вуксановић

Стручни сарадник

Биљана Јоцић

САДРЖАЈ

<i>The theory of Hardy's Z-function / Aleksandar Ivić</i>	9
<i>Послератна српска књижевност 1945–1970 и њена историја / Предраг Палавестра</i>	17
<i>Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса / Михаило Војводић</i>	25
<i>Заједничко у словенском фолклору : зборник радова / уредник Љубинко Раденковић</i>	37
<i>Византијски свет на Балкану / уредници Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић</i>	51
<i>Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције : зборник радова са научног скупа одржаног 6–8. децембра 2010. / уредници Тибор Варади, Горан Башић</i>	61
<i>Дан Библиотеке САНУ посвећен књижевнику Светолику Ранковићу поводом 150. годишњице рођења</i>	67
<i>La Serbie et les pays serbes : l'économie urbaine : XIVe–XVe siècles / Desanka Kovačević-Kojić</i>	79
<i>Употреба молекула : хемијски есеји о молекулима и њиховим применама / Живорад Чековић</i>	89

<i>Climate change : inferences from paleoclimate and regional aspects / editors André Berger, Fedor Mesinger, Đorđe Šijački</i>	99
<i>Математичка теорија топлотних појава насталих сунчевим зрачењем / Милутин Миланковић ; редактори Зоран Кнежевић, Александар Петровић</i>	99
<i>Над преписком Мартина Хајдегера : један вид епистоларне филозофије / Данило Н. Баста</i>	103
<i>Ватикан у балканском вртлогу : студије и расправе / Драгољуб Р. Живојиновић</i>	123
<i>„La Dalmazia o morte” : италијанска окупација југословенских земаља 1918-1923. године / Драгољуб Р. Живојиновић</i>	123
<i>Зборник у част Николе Хајдина поводом деведесетог рођендана / уредници Ђорђе Злоковић, Градимир Срећковић, Ненад Марковић</i>	137
<i>Сродници / Светлана Велмар-Јанковић</i>	159
<i>Сто година Јужнословенског филолога (часопис издаје Институт за српски језик САНУ)</i>	171
<i>Тотални геноцид : Nezavisna država Hrvatska 1941–1945 / Динко Давидов</i>	183
<i>Anthropogenetic homozygosity and adaptive variability : HRC-test in studies of human populations / Dragoslav Marinković, Suzana Svjetićanin</i>	193
<i>Ка изворима речи : тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ : зборник радова / приредила Марта Бјелетић</i>	209
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	223

Дан Библиотеке САНУ посвећен књижевнику Светолику Ранковићу поводом 150. годишњице рођења

Говорили: дописни члан Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ
академик Светлана Велмар-Јанковић

У Београду, уторак 7. мај 2013. у 13 часова

Миро Вуксановић

РЕЧ О БИБЛИОТЕЦИ САНУ

Установе, као и људи, имају датум настанка. Тај податак је први уз њихово име. Прати их док трају, док их има. Природан је и леп такав обичај. Код установа је даљина почетног дана пожељна. Оверава традицију, трајање у вредностима. Подиже цивилизацијски низ. Слаже времена и њихове домете. Тако је у српској првој кући науке и уметности, у њеној Библиотеци. Заснована је на сутрашњи датум 1842. године.

По вишегодишњем обичају обележавамо 8. мај, Дан Библиотеке САНУ, са захвалношћу свима који су помогли њен развитак и свима који садашњој свечаности присуствују. Намеравамо да на почетку саопштимо неколико важних актуелних података и да се потом подсетимо на српског писца из XIX века. Чисти су разлози за оба поступка.

Библиотека САНУ јесте јединствена научна књижница са милион и петсто хиљада публикација. Две трећине су на страним језицима. Све морају бити доступне академицима и стручњацима различитих интересовања. То је први услов. Стижу поклони, легати и књиге из света, размењене за Академијина издања. Понешто се и купи. Због немаштине тако. Има и других

узрока томе. Библиотека има стручњаке који по међународним правилима обављају своје послове. Знају тридесетак језика. Стварају савремено место где се укрштају научне и сродне информације. Само у станици Кобсон има тридесетак хиљада наслова страних часописа и књига у електронском облику неопходних за праћење нових продора у науци и проналасцима. Обрађује и дигитализује раритетна издања и ретке примерке. Међу њима је и део Вукове библиотеке, Миланковићеве, Кишове, Марка Ристића позната збирка... У читаоницама свакодневно раде десетине читалаца. Жале се и на хладноћу и на врелину. Не жале се да не могу наћи шта им је потребно. Само понекад.

Издвојићемо чињенице од којих зависи будући развој.

Прво, Библиотека САНУ више није издвојена. Није на острву, с недорвршеним софтвером. Укључена је прошле године, у новембру, у јединствен систем Виртуелне библиотеке Србије. Увећава властити електронски каталог и учествује у стварању узајамног каталога са 159 библиотека. Тај програм је подржало Министарство културе. Прошле године издашно. Ове године мање.

Друго, захваљујући Извршном одбору Академије, Библиотека тражи пут до Нафтне индустрије Србије с уверењем да ће добити новац, ове године или касније, за уређење простора, за побољшање веома лоших услова за рад.

Треће, Министарство културе је прошле године прихватило да на курсу за откуп бирамо за Академију књиге свих издавача у Србији. Надамо се да ће тако бити и ове године. Али, још нема конкурса. Има обећања.

Четврто, не сумњамо да ће Академијин Фонд за научна истраживања омогућити да размена издања САНУ са установама у свету иде неометано. Има око хиљаду таквих адреса. Од њих најлакше добијамо неопходна издања на страним језицима. Није добро да у том важном деловању имамо застој. И то од октобра прошле године.

Пето, Трибина Библиотеке постала је елитно место за приказивање књига академика и издања САНУ. Захваљујемо Председништву и другим управним органима што су прихватили предлог да издајемо годишњак са беседама изреченим на Трибини. Први број спремљен је за штампу.

Данашња Трибина окренута је српском књижевнику Светолику Ранковићу на век и по од његовог рођења.

Беседника смо одабрали лако. Ако је реч о тумачењима дела прозних писаца српског деветнаестог века, и иначе, у томе академику Светлани Велмар-Јанковић припада лепо место. То ће потврдити и књига *Сродници* која ће ускоро међу нас. О Светолику Ранковићу, писцу дара и прекинуте младости, унутрашњих монолога и умирања, о писцу из наше лектире, беседу казује академик Светлана Велмар-Јанковић.

СВЕТЛАНА ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ

БЕСЕДА О СВЕТОЛИКУ РАНКОВИЋУ

У настојању да се приближи психолошкој, унутарњој стварности својих ликова, Светолик Ранковић се определио за вид исказивања који је могао добро упознати код својих руских књижевних узора: највише, чини се, код Толстоја, али и код Достојевског чији је утицај, по мом утиску, морао бити далеко најпресуднији на нашег писца. Острашћени зналац не само теолошких наука што их је проучавао на Духовној академији у Кијеву него и великог поља руске књижевности, Светолик Ранковић је био, како се говорило у његово време, ретко учен и научен писац, и то никако не треба сметнути с ума. О томе је писао и аутор поговора за Целокупна дела Светолика Ранковића у три књиге, Павле Стевановић, ослоњен на сећања Андре Николића, белешке Милана Шевића и оцене Ранковићевих књижевних савременика и закључио је да је Ранковић, „за време свога школовања морао читати, у руском преводу, и писце других страних књижевности, али није морао: узор који је тада имао у руској књижевности били су високи, врло високи, и једном талентованом почетнику није требало више. Он је несумњиво знао Гогоља, јер се понегде, нарочито у причама о вампирима и ђаволима, осећа то; знао је Тургенјева, знао је и преводио Салтикова Шчедрин; нарочито је волео, добро познавао и преводио Толстоја. (...) И оне добре стране свога талента несумњиво је побољшао угледањем на ове узоре.”

Стевановић у предговору не помиње Достојевског, једног од највећих истражитеља и истраживача духовних и душевних понора у човеку, за кога је Томас Ман казао да је „највећи психолог у светској књижевности”, а нама се, данашњима, приказује, готово као очигледно, да је Ранковић и те како морао учити од тог недостижног књижевног учитеља, нарочито кад је схватио да је вид казивања који му је неопходан баш *унутрашњи монолог*, књижевна алатка којом је Достојевски, више и од самог Толстоја, надмоћно владао у великом броју својих стваралачких мајсторија.

Има зачетака тог *унутрашњег монолога* и код *Горског цара*, и ти зачеци се виде особито на самом крају првог Ранковићевог романа кад хајдук, горски цар, крвави владалац над питомим шумама и над оробљеним немоћним житељима те Шумадије, Ђурица Дражевић, покушава да дође до себе пред његово стрељање које му изгледа колико невероватно толико и неизбежно. Стекла сам чврст утисак да је, баш радећи на тим последњим странама *Горског цара*, док је примицао свога јунака рубу непостојања, несхватљивом понору смрти, Ранковић појмио и значај и значење *унутрашњег монолога* за разумевање многоструких психолошких слојева у сваком људском бићу, који се на несхватљив начин умножавају баш пред

корацама и дахом сопствене смрти. Исто тако сам уверена да је Ранковић, пошто је добро упамтио искуство стечено са својим првим романескним јунаком док га је гурао до ивице живота, свесно одлучио да је *унутрашњи монолог* облик који му највише одговара у његовој повести о књижевним јунацима што су, унутарњим, психолошким својим садржинама, упућени пребрзом и суровом крају.

Свакако да има доста од те неумешности у остваривању унутрашњег монолога код Ранковића, у *Сеоској учитељици*, а још и више у његовом последњем роману *Порушени идеали*. Одавно је утврђено да је, притиснут мукама своје болести, туберкулозе, Ранковић журио да се што потпуније исказе, а ону романескну повест што подсећа, постигнутим обликом, на искидану, измуцану исповест, дело *Порушени идеали*, доведе до завршетка последњим животним снагама. Није имао времена ни да још једном прочита, а немоли да покуша да дорађује рукопис. Изгледа да никад није стигао, у току осам последњих година колико је уложио у своје књижевно стварање, до помисли о бдењу над што коначнијим видом сопственог књижевног исказа, ни о флоберовском трагању за „што потпуније нађеном, оном заиста *истинитом* речи” коју је велики француски романописац знао ноћима да „лови” у просторима несвесног, уверен да без тако савладаног списатељског заната што подразумева и испитивање поља неисказивог, не може бити ни добро изатканог књижевног текста. Ранковић није могао да књижевно тка своје радове, могао је само да жури да их, како-тако, приведе крају пре но што га његов крај не однесе. Смрт га је нашла тек што је закорачио у 36. годину свога трајања, пребрзо.

Али уз све неумешности Ранковићевог казивања а, можда, и упркос њима, у покушају поновног читавања, роман *Сеоска учитељица* можемо сагледати и из нешто измењеног угла који нам омогућава сваковрсно искуство нашег времена, што су прве године друге деценије 21. столећа. Тај угао нам дозвољава да се, у другачијем осветљењу, приближимо главним ликовима романа, ликовима младе девојке и младог човека, који су се нашли у сиромашној сеоској средини, у Шумадији, у другој половини 19. века. Реч је о Љубици и Гојку, који се први пут сусрећу у малом селу Орловици што је и ново место њиховог службовања.

Први је др Милан Савић, кад је подносио извештај о рукопису *Сеоска учитељица* тада непознатог аутора Књижевном одељењу Матице српске, као други оцењивач, приметио да је јунак рукописа у већој мери учитељ Гојко него Љубица, уистину сеоска учитељица, а такође и јунакиња књиге. Савићев извештај је штампан у 3. свесци часописа „Летопис Матице српске” за 1899. годину, што би значило да је то било у марту те године, а то је био и месец и година кад је Ранковић умро. Чини се да те подударности у библиографији нашег писца његови биографи нису посебно истраживали, а

тек сада је оцену др Милана Савића из заборава откопао Радослав Ераковић, састављајући управо објављени избор радова под насловом *Светолик Ранковић*, у Антологијској едицији *Десет векова српске књижевности* и уврстио је у завршно поглавље књиге „О Ранковићу”. Мишљење др Савића које представља и прву релевантну оцену Ранковићевог романа и данас је изузетно занимљиво: он је одмах проникнуо у сложеност Гојкове личности и видео и позитивне и негативне његове особине. „Сав јед и чемер”, наводи др Савић, „нагомилан у Гојковој души, избија из немих му монолога, сва лепа интелигенција из његових речи а неспретност из његових дела. Он је јунак и кукавица, и узвишен и подао, и паметан и невешт.”

Сам аутор, Светолик Ранковић, већ на првим странама романа, у знатној мери настојао је да свог јунака нагрди описом његовог физичког изгледа. И кривоног и сав искошен, непоузданог хода, мршав и неприкладно одевен, учитељ Гојко збуњује и сеоске дечаке који не верују да је то нови учитељ – док он не проговори: јер Гојко више својим гласом него погледом или изразом лица уме да остави позитиван утисак о својој личности. У исти мах, аутор му је дао способност интроспекције, сасвим особену код јунака српског реалистичког романа. Док се приближава сеоској школи у којој су се, како су му дечаци већ рекли, окупили и кмет, и угледни сељани, а и нова учитељица за коју се каже да је врло лепа и млада, незграпни и неугледни Гојко већ осећа „да га обузима његова обична бојажљивост” и даље на овај начин мисли о себи самом:

„Кад ће ме то једном проћи!” уздахну он. „Шта су они, обични сељаци!... Шта имам да се ту... Али знам да ћу задрхтати кад их угледам. Само да не буде она ту, док се мало свикнем на људе, па после ћемо лако...”

Учитељ Гојко већ добро познаје себе, јер уме да гледа у себе.

Током целог романа Ранковић ће доследно оцртавати ту, с једне стране, очигледну бојажљивост од које, свестан себе, стрепи и сам Гојко и његову дрхтавост у односу на све друге представнике тог спољашњег света који му не може изгледати пријатељски, али, с друге стране, и невероватну чврстину кад настоји да сачува свој вољени позив учитеља за који је врло спреман, али и јаку емоцију према учитељици Љубици коју ће, у прво време, невешто скривати.

Слика се полако обликује: неугледни, неспретни и непривлачни Гојко али веома успешан учитељ, и лепа, привлачна и самосвесна Љубица, сувише нестрпљива и несигурна да би била добра учитељица – то двоје стоје једно према другом, са сасвим различитим захтевима од живота. Неки од старијих књижевних критичара сматрали су да је Ранковић створио, у учитељу Гојку, личност човека слабића који допушта да га жена коју воли понижава и гази како јој је воља, иако је спасава од велике и срамне пропасти (по схватањима патријархалне сеоске средине) коју је сама изазвала! Заиста је тешко одре-

дити у којој је мери Ранковић свесно, рационално, али истовремено и несвесно, ирационално стварао Гојкову сложу психолошку структуру, у којој се јасно издвајају и учитељева племенитост и његова доброта као знаци што призивају несрећу и страдање.

Склона сам, ипак, уверењу да је Ранковић намерно смишљао и делимично остварио свог учитеља Гојка да изгледа слаб баш стога што је испуњен добротом, и стога што не прихвата непоштење, и стога што воли другог често више него самог себе. Такве су особине, чак и у оно удаљено време, у последњим десенијама 19. века, изазивале подсмех као што изазивају и у ово наше доба кад се више не верује ни у постојање доброте, ни у могућност поштења, а склони смо и да сумњамо у сваки облик љубави као у замку лажи – уосталом, као што су, мислимо, исте особине то изазивале увек и свуда. Чини се да је Ранковић умео да научи од Достојевског да је сваки човек непојамна и сасвим особена смеша свих облика доброте и зла и да ће времена, што тек долазе, донети процват зала у целом свету док се не догоди Откривење. И његов ругобни учитељ Гојко већ је унапред спреман и за патњу и за страдање, иако то још не зна, али добро зна шта уме: да ради и да воли, само, то су људски дарови које, сем сеоске деце, нико ни не опажа и не цени. У ствари, цени их и Стојан, стари школски послужитељ који у роману као да има и улогу гласа древног народа. Он једини успева да види сву доброту и пожртвованост Гојкову, као и неосетљивост и похотљивост Љубичину; он је тај који може да сагледа битку добра и зла коју гледа у међусобно испреметаним животима и учитеља и учитељице, и дубоко у себи поима Гојкову љубав као моћну и опасну силу, а његову безмерну доброту као божанску моћ коју јадни људски створ прима као сопствену немоћ.

Још је Скерлић видео да је Достојевски могао утицати и на Ранковића, а нама се приказује готово извесним да је, стварајући лик свога учитеља Гојка, аутор *Сеоске учитељице* имао пред собом, као привлачни узор, лик кнеза Мишкина, из романа *Идиот* Фјодора Михаиловича Достојевског, „лик савршеног човека у етичком смислу, апсолутну доброту и љубав према људима”, како оцењује професор др Милосав Бабовић у својој студији о Достојевском. Свакако да од те апсолутне љубави према људима не бисмо могли много да препознамо у лику учитеља Гојка, али ипак можемо да осетимо доброту љубави и љубав према доброти у његовом доживљавању патње и у његовим одговорима на увреде и трпљење које му наносе сви „ближњи”. Од првог тренутка у којем сусрећемо учитеља Гојка, на тим првим страницама Ранковићевог романа, налазимо личност припремљену, већ раније доживљеним страдањима, за патњу што га, наслућујемо, чека. Уверена сам да је Ранковић представио свог антијунака – јер учитељ Гојко јесте врста антијунака – вођен и рационалном замисли колико и дубоко интуитивним импулсом маште да одмах изгради лик без икаквих способности за одбрану,

пошто не поседује никакво унутарње оружје да се брани од насртаја спољашњег света. Он је телесно толико и непривлачан и неугледан да мера те непривлачности свакоме пада у очи; он је психички толико рањив у својој усамљености да би онај који се са њим упознаје лако могао стећи утисак да је то човек готово без снаге, и у телу и у духу. Али, тај утисак и те како вара, јер се учитељ Гојко показује, колико радња романа одмиче, неочекивано снажан у својој спремности, да не кажем предавању, свим видовима патње и душевног страдања. Једино оружје којим га је опремио аутор романа је његова продорна интелигенција која му је од велике помоћи у покушајима самопосматрања, али од мале помоћи кад треба да заштити своју љубав и одбрани своју угрожену личност. Видели смо да млади учитељ добро *зна* да ће бити сав дрхтав и узбуђен већ у првом сусрету са људима окупљеним у сеоској школи. Свестан је да нема никаквог разлога за ту уздрхталост и бојажљивост, јер је реч *о обичним сељацима*, како их и сам себи предочава, подразумевајући људе који су, вероватно, и неуким и недуховним и, према томе, свакако слабији од њега у том погледу. Али то њега не охрабрује довољно, јер учитељ исто тако слуги да су *ти обични сељаци* много јачи од њега у животним борбама за које он није никако спреман, и стога је он, том претпостављеном великом животном снагом непознатих особа које ће тек сусрести, унапред препаднут. Треба му времена да *се свикне*, опомиње Гојко самог себе, на тај незнани свет који ће га дочекати, а кад *се свикне*, биће лако, тврди себи даље. Како ће то *после, кад се свикне*, све постати лакше, учитељ не објашњава ни себи, јер зна да ће *у себи* наћи одговоре којима ће објаснити бојазан пред непознатим светом, пошто познаје спремност тог света да наноси сурове убоде онима који се јасно разликују од њих самих, а он ће се свакако разликовати. Учитељ Гојко као да је готово сигуран да га од људи окупљених у школи никако не може очекивати добродошлица намењена новом учитељу, јер тим мештанима, неуким сељацима, ниједан учитељ није добродошао, пошто његово присуство подразумева нове издатке и за школу и за учитељеву службу, значи нове трошкове. Описмењивање и образовање њихове деце највећем броју становника тог сиромашног села приказује се као непотребно и нежељено давање, кидане од њихове беде.

Тако на самом почетку романа аутор предочава психолошко стање свога књижевног лика, већ припремљеног за невоље које ће га стићи, а које ће и он сам призивати својим понашањем и додатно их изазивати својим трпљењем. Али се роман не би даље развијао да се не обликују, у јунаку, учитељу Гојку, јаке полуге романескног кретања и све јачи набој у казивању. Основна полуга је јака емоција у Гојку, његова љубав према Љубици, што настаје већ у првим њиховим сусретима, али и нада да ће се та љубав моћи остварити. Друга полуга је у Љубици, такође је у питању емоција, али негативна: то је одбојност, колико физичка толико и психичка, у односу на њеног колегу

учитеља. Обе полуге су довољне, романописац их је згодно укрстио и може да, укрштањем, разгори пламен сукобљавања међу њима који се претвара у ватру уништавања и самоуништавања. У свим испаштањима и патњама, Гојкова љубав постаје све јача и дубља, а Љубичина одбојност све отпорнија и суровија, али само према Гојку. Наиме, љубави има и у тој младој жени, нестрпљивој од жудње за животом који је замислила да јој припада, али је њена љубав упућена, разуме се, према погрешном лику, оном који неће ни штети, ни стварно пожелети да испуњава њене жеље. Он ће је изневерити на начин сасвим сличан ономе на који је и она изневерила учитеља Гојка, кад је била његова венчана жена.

Казивање о учитељу Гојку и учитељици Љубици могло би бити схваћено и као стара и позната прича о људским бићима што никако не могу емоционално да се нађу па се једнако промашују, повређују и муче једно друго, све док им се смрт не прикаже као спас. Али Ранковићева романескна повест није само та стара прича углављена у српску сеоску средину у другој половини 19. века – она доноси и неке много савременије облике казивања. Данашњем читаоцу пажњу скрећу, како смо већ приметили, унутрашњи монолози који постају све развијенији како плима Гојкове љубавне емоције постаје све моћнија. Открива се, у тим монолозима, све дужим, сама сложеност те његове осећајности, у којој се отискују, осим дубоке његове патње, и варнице освете и црне муње зла. Научио је, и то добро, казује нам Ранковић тим монолозима, да ваља користити тековине савремене му науке, особито психолошке, како би се стигло до натуралистичног, више научног него до књижевног реалистичног приказивања понора људске душе, све дубље и дубље у тајновиту структуру несхватљиве психе. Као да је сам кнез Мишкин шапутао на уво Ранковићу да ни код кога, па ни код племенитог кнеза, а ни код предоброг учитеља, љубавне емоције не могу бити савршено очишћене од труња зле примисли. Непојамна је душевна смеша у сваком људском створу, преносио је Ранковићу што опасни Достојевски али, могуће је, и ни мало невинији Толстој, његови прави ментори у књижевном послу.

Изгледа да се у роману *Сеоска учитељица* исказала, у најбољем и књижевно најуспелијем виду тема смрти, и то као најбитнија од свих Ранковићевих тема. У *Горском цару* је та тема унеколико замагљена причом о психичком страдању одметника који уистину никада није ни желео да буде одметник, али су га, колико нека скривена унутрашња сила толико и све суровије спољашње околности нагнале да игра само ту једну од могућих својих животних улога. Несрећа одметника Ђурице Дражовића је преваходно у тој погрешно изабраној улози у којој, што потпуније постаје, за друге, страшни *горски цар*, остаје, за себе и у себи, неко ко се тешко мири са том улогом, и нада се да ће јој, некако и негде, измаћи. Мисао о смрти му долази тек кад, донекле, појми да га је баш таква улога довела пред пушке жандара који ће га стрељати.

У роману *Порушени идеали*, који представља врло сложену и недовољно успело организовану и вођену књижевну материју, облик *унутрашњег монолога* се чешће користи, нарочито у деловима у којима дечак Љубомир утекне од куће и успе да се домогне прво манастира, а затим учења у Богословији, у Београду. Кад прерасте од дивљег чобанчета до богослова и до монаха, он се, као отац Леонтије, остварује у жељеној улози и привија се и уз цркву и уз веру, не размишљајући о смрти као о стварности што је неминовна. Тек кад му реалност црквених прилика разори идеале и уверења о томе каква би црква, као институција Божјег послања и деловања, морала да постоји и изгледа – он доживљава сопствени животни слом, и *постаје као и они други*, а ти други су грешни, обични, ситни црквени људи, заинтересовани пре свега за телесна задовољства и материјалну корист, као и сви остали који се не скривају иза црних мантија. У кршу од тих идеала, отац Леонтије стиже и до мисли о смрти: дубоко пољуљане вере, овај монах који је испред себе истицао ликове највећих светитеља као узоре, више нема снаге ни да остане прави верник него има само снагу да више не верује у светост цркве која му је била животни ослонац. Показао се слаб у својој вери чим су представници цркве, међу којима није видео ниједног јединог правог посвећеника и служитеља Господу, успели да својим злом разнесу његову понесеност и чежњу да се потпуно поистовети са животима давних светитеља.

Отац Леонтије, усамљени игуман осиромашеног и испражењеног манастира, једини је главни лик у Ранковићевим романима кога на крају романа не сачека смрт, било изазвана било тражена, мада га непрекидно сачекује слика мртвог оца Саве, претходног игумана истог манастира. Од самог почетка Леонтијевог манастирског живота, тај отац Сава је њему значио другог оца: тврд и груб, прихватио га је и подржавао, умео је да у препаднутом чобанчету Љубомиру препозна искру праве посвећености вери и омогућио му је да се, годинама, школује у Београду, у Богословији и да се, дошколован, замонаши. Али кад је монах Леонтије спознао шта је остало од тог обесног животника, од тог оца Саве, господара над великим манастирским имањем и над бројном манастирском братијом – то га је спознање потпуно сатрло, јер му је најнепосредније отелотворило ништавност људске смрти. Неочекивани и брзи одлазак са света игумана Саве није, ни у једном од манастирске браће, изазвао неко истинско жаљење, ни бол, ни патњу – изазвао је само недвојбену бригу за видове будућег сопственог живота о којима је, до скоро, бринуо почивши игуман. Монах Леонтије био је најдубље потресен увидевши да ни један од манастирске браће није, током свог ни мало лакога манастирског живота проведеног и у сталним молитвама и у напорним физичким пословима као у облицима послушања и искушавања – допрео до дубљег саосећања са другим бићима него је развио само саосећање са својим сопственим егом. Нестало је игумана Саве, а за њим није преостало,

ни у коме од оних о којима се старао, ни трунке стварног жала и то не само стога што су се браћа у манастиру држала упутства да за монахом не ваља жалити, пошто је он отишао Господу, него зато што се ваља и веселити, и то весеље ојачати гозбом за подушје!

Ранковић као да није послао у смрт свог главног јунака из *Порушених идеала* и баш зато што га је, на дужи рок, здружио са једнако живим призором припремања мртвог тела игумана Саве за полагање у раку. Тај призор је и у његовој мисли и у његовој најдубљој унутарњости урезао страхотну слику сопствене смрти, сопственог нестајања и о томе је казивач/романописац оставио запис суштински важан не само за монаха Леонтија него и за сам роман:

„Опеваше мртва калуђера и сахранише, увијена у рогозину, повезану на три места исечаним крајевима од мантије, у коју је увијено тело. Из грубе, широко савијене рогозине, вири половина старе масне камилавке, а на другом крају висе нове цокуле... Бацише грешно тело у земљу, од које је и постало, и вратише се манастиру весело „славећи Бога”, као што наређује црквено правило.”

У унутрашњем монологу који настоји доследније да обликује и у *Сеоској учитељици* и у *Порушеним идеалима*, видимо да Ранковић не може увек да постигне да исказ унутрашњег монолога својих ликова сасвим издвоји од гласа свевидећег казивача, спремног да загледа и у дубине њихове мисли и свести; не може ни да потпуно осамостали, издвоји њихов глас ни од ауторског гласа и говора, па се одлучује да *описује* садржину тих монолога пре но што допусти да се, у целисти, изнутра, уобличи унутрашњи говор, односно индивидуализовано казивање – али *из* лика, уместо из казивачевог описивања збивања у уму јунака. Свакако да Ранковић у све већој мери успева да ослободи унутрашњи монолог монаха Леонтија, пратећи га на дугом и тегобном путу од чобанчета Љубомира који уме да се загледа у тајанство неба до монаха страсно посвећеног искушавањима и искушењима живота светаца, све док га не обори у прах обичности људског постојања.

Било би посебно занимљиво испитивати различитости између унутрашњих монолога оба главна лика у роману *Сеоска учитељица* и већине делимично остварених монолога у *Порушеним идеалима* који настају у дечаку Љубомиру док одраста и прераста у монаха Леонтија. Ранковић је, каткад, успевао да се приближи извесним видовима унутрашњег монолога зато што му је казивање о људском испаштању и о бекству од сазнања о неминовности смрти изгледало много погодније као вид исказа таквих садржина. Много је више сличних покушаја уобличавања унутрашњег монолога у *Порушеним идеалима* него у *Сеоској учитељици*, мада је и претерано много недорађених, у првој верзији записаних, вербалних тканица унутрашњег тока мисли и свести код монаха Леонтија, сагледаних и оком казивача. Да је стигао да

откине више времена за своје писање од смрти што му је једнако стајала за вратом, можда би Ранковић, већ много искуснији у раду са унутрашњим монологом после *Сеоске учитељице*, настојао да коначно издвоји глас казивача који је не ретко и његов глас, ауторов, од свих гласова његових ликова који не би требало да се мешају са било чијим казивањима, посебно не са ауторовим.

Оба главна лика у *Сеоској учитељици* откривају Ранковићеву тежњу да за своје јунаке изабере оне који су необични: учитељ Гојко би био посебан у сваком времену и у сваком друштву по племенитости, трпљењу бола, љубави према Другом; учитељица Љубица је особена по снази своје саможивости и спремности да одагна од себе све моралне захтеве, док се не судари са правом патњом. И у *Порушеним идеалима* је Ранковић изабрао за главни лик сасвим необичног јунака: и док чува овце, сеоски дечак Љубомир радије се предаје испитивању облака и неба него што брине о „благу” што му је поверено као што се, и међу младићима, својом новостеченом манастирском браћом, издваја посвећеним изучавањем црквених књига и живота древних светитеља, али и снагом вере која му се открива. Читалац не може да не запази да је Ранковић, у *Порушеним идеалима*, тежиште свог књижевног испитивања пребацио, и то у већој мери, на унутрашњи живот свог главног лика тако да је тешко одредити да ли се сасвим свесно одлучио за усамљеника, монаха Леонтија како би имао очигледан повод за што потпуније посвећивање његовим душевним преображењима на путу од примитивног сељачета до школованог монаха. Или је писац интуитивно изабрао унутрашњу структуру лика што поставља, пред самог аутора, током рада на роману, све сложеније проблеме у обликовању унутрашњег монолога, знатно претежније употребљаваним у *Порушеним идеалима* него у *Сеоској учитељици* и, на жалост, и знатно небрижљивијим, и далеко мање срећеним као исказима. Покушаји унутрашњег монолога су, у трећем и последњем Ранковићевом роману, понекад као избацивани непосредно из пишевог ума у његово перо, без свесног застанка, гоњени самом његовом суровом болести: сасвим је могуће да би пажљивије ишчитавање искиданог ритма његових реченица, обликованих у унутрашњим монолозима, и многих значајних прекида у току приповедања, показало да је Ранковић био на трагу да створи и обликује књижевно аутентичнији вид унутрашњег монолога, ослобођен зависности гласа свезнајућег приповедача и тако би се представио као прави зачетник српске модерне прозе будућег, 20. века. Али, није стигао. Можемо само наслућивати да би, на основу текстова које нам је оставио, Ранковић успео бар да оцрта граничну линију између гласа што изговара невидљиви он, казивач који *све* зна и види, и гласа лика који поседује само своје *ја*, па уме пре свега да види *нешто* у самом себи.

Зов смрти као зов нестајања и као једна од битних тема у остварењима Светолика Ранковића, очигледно је захтевала од аутора да прихвати и процени значај унутрашњег монолога, посебно због начина његових књижевних исказивања. Може се опазити као да је нека врста унутарње присиле окретала писца према уоченим књижевним моћима унутрашњег монолога већ од *Сеоске учитељице*, али и у његовим приповеткама у којима се тема смрти или јавља или и преовлађује.

Заиста драматично делује претпостављена повезаност између личног ауторовог живота и његове смрти и теме смрти, у различитим видовима обликоване у његовој и приповедној и романескној прози. Ова још недовољно испитана повезаност очекује друге, млађе испитиваче са новим начинима и виђења и тумачења, који би се, надамо се, посебно забавили и улогама унутрашњих монолога у делу Светолика Ранковића.